

i dijaloška u pogledu nevjernika. Riječ se mora verati i probijati da dopre do čovjekova duhovnog peluda, da ne ostane bez ploda. Ne radi se, međutim, samo o sadržajnoj već i o onoj nazivnoj strani prilagodbe.

Tekstovi u *Putovima dijaloga*, osobito oni pisani u razdoblju domaćeg naizmjeničnog otvaranja i samoprosuđivanja, odišu velikim optimizmom i nude neobične nade. Nadbiskup vjeruje u korist i uspjeh dijaloga i s onima koji apsolutni kriterij vrednovanja traže u promjenjivim tijekovima povijesti. On vjeruje u smisao dijaloga jer vjeruje u čovjeka, Bogo-čovjeka, Boga. Svijetle su to stranice koje prerastaju zatišje, zastoje i pojedine društvene pomrčine, jer pružaju trajne principe i odrednice dijaloškog poimanja i djelovanja. Knjiga ulazi u prvi red naših domaćih pokušaja da se kršćanstvo obogaćuje od drugih, ali i da se Knistova Crkva sa svom svojom ponudbenošću istine i viline, predstavlja onima s kojima se susrela na ovom našem zemljopisnom prostoru, otvarajući tako nove mogućnosti suodnosa i suživota, i u isto vrijeme proživljavajući sve tjeskobe, sukobe, radosti i nade naše prošle i nadošle povijesti. Stoga oni koji budu pravili kakve preglede ili presjeke pokoncilskih vrijenja i zrijenja u ovim stranama naići će na obilno gradivo u *Putovima dijaloga*. Time je i sam nadbiskup Franić dobrano obogatilo suvremenu hrvatsku teologiju.

SUOČENJE S ISTINOM KAO TEMELJ DIJALOGA

(Tomo Vereš, *Filozofsko-teološki dijalog s Marxom*, Biblioteka Obnovljenog Života, Zagreb, 1973)

Ivan Cvitanović

»Svatko mora imati mogućnost da vrši svoju vjersku kao i svoju tjelesnu potrebu, a da policija ne zabada u to svoju nos.«¹

Možda nije slučaj da se baš u nas nedavno pojavila vrijedna knjiga Tome Vereša *Filozofsko-teološki dijalog s Marxom*, kad se zna za nastojanja zagrebačke i beogradske škole naših marxista u kojima se za osnovnu kategoriju marksizma uzima *praksa* i to definirana kao aktivnost čovjeka po kojoj i sam čovjek biva čovjekom.² Pod izrazom *praksa* treba razumjeti svaku svjesnu, svrsishodnu društvenu djelatnost.³ Tako je *praksa* i kriterij i izvor istinitosti. Iz toga prihvaćenog principa, nuždom logike, slijedi zahtjev da se ponovno ispituju i vrednuju sve ostale vrednote.

No prije spomenuta knjiga Tome Vereša nije u tu svrhu napisana. Ona nije revizionistički ni bilo kakav suvremeni pokušaj da se marksizam domisli, ili drukčije, »naprednije«, osmisli. Ona nije primarno ni polemična ni vrednosno kritički orijentirana, iako ponegdje, posebno u »aporijama« jest i to. Izgleda kao da je onda na mjestu pitanje: Zašto je uopće napisana?

Ona ima svoj razlog opstanka. To je poštena, pregledna i pedantno pisana knjiga kojoj je nakana da objektivno iznese pravu Marxovu misao o temeljnomu religije i religioznosti, da pokaže izvore te Marxove misli, da ustanovi njezinu (ne)kohherentnost s osnovnim postavkama marksizma i da pokuša naći dodirne točke između izvorne Marxove misli i kršćanstva. Čitava je knjiga dijaloški orijentirana, na filozofsko-teološkoj razini. Knjiga nema u vidu bilo

¹ *Kritika Gotskog programa*, Beograd, 1959, str. 27.

² Vidi: P. Vranicki, *Čovjek i historija*, Sarajevo, 1966, str. 10. i M. Marković, *Humanizam i dijalektika*, Beograd, 1967, str. 128.

³ M. Marković, *Humanizam i dijalektika*, str. 20.

kakvo konkretno ostvarenje marksizma u životnoj praksi pa je stoga u knjizi odsutna sociološka razina promatranja. Tome je izuzetak sociološko proučavanje sredine u kojoj je izrastao mladi Marx. Ako pak sadašnjost i budućnost osvjetljavaju i tumače prošlost, čemu se, izgleda, ne bi moglo prigovoriti, onda nam se čini da je mali propust knjige što nije imala dovoljno i to u vidu. Pisac je vjerojatno za to imao dobrih razloga te se upravo zbog toga i samim naslovom ogradio. Tim je više u knjizi došla do izražaja jasnoća i preglednost misli samoga Marxa.

U poglavlju *Jedinstvo misli i prakse u Marxovu životu* Vereš prikazuje misaoni razvitak K. Marxa. Posebno je obrađen njegov religiozni razvoj od vjernika do čovjeka obuzeta težnjom da oslobodi čovjeka od svakog oblika robovanja i podvrgavanja bilo čemu, pa i Bogu. U knjizi je dobro osvjetljen utjecaj prosvjetiteljske literature na razvoj Marxove religiozne misli. Pisac je knjige, s pravom, mišljenja da je Marx mnoge tvrdnje prosvjetitelja nekritički prihvatio. Valjda je tome pogodovala i religiozna klima onoga vremena, što se dovoljno ne razabire iz same knjige.

Posebno treba pohvaliti obradu materijala u centralnom dijelu knjige koji nosi naslov: *Marxova kritika ljudskog otuđenja*. Tu se obrađuju praktična i teoretska otuđenja. Među praktična otuđenja spadaju: ekonomsko, socijalno i političko. Tu je dovoljno jasno naglašeno kako je Marx na strani onoga »biti« nasuprot »imati«, što se i danas pokatkada zaboravlja. Tako pisac navodi Marxa: »Ukoliko manje *jest*, utoliko manje ispoljavaš svoj život, utoliko više *imaš*, utoliko je veći tvoj otuđeni život...« (str. 62—63).

Među ideološkim otuđenjima: religioznom, filozofskom i umjetničkom, nas posebno zanima piščeva obrada religioznog otuđenja. Ako li je ono što je duboko ljudsko u mitu ispričano i rečeno unaprijed, jer se mit u svome trajanju i korijeni u onom duboko ljudskom, onda bi Marxovu priču pričali mitovi o Anteuju i Prometeju. Imati uvijek korijenje u realnom (Antej) i neiscrpna želja za napretkom, rastom i slobodom (Prometej), to je sadržaj Marxove poruke. Iz tih pretpostavki autor knjige dobro zapaža, da Marxov ateizam nije metafizička negacija Boga (on ne počiva na dokazima za Božje nepostojanje!). Marx ne izvodi svoj ateizam ni iz protuslovnosti ideje Boga (Sartre), ni iz smrti Boga u svijetu (Nietzsche).⁴ Marxova se areligioznost razlikuje od Feuerbachove po tome što je za Feuerbacha religija mit i iluzija, dok je za Marxa religija »svojevrsna ljudska praksa«! Za Marxa religija pušta svoje korijenje u onom procjepu između individuuma i »generičke biti čovjeka«, jer »čovjek jest ono što još nije, a može i treba da bude, da bi uopće bio«.⁵ Zato bi religija nastajala i razvijala se ondje gdje su prisutni bijedni uvjeti života i gdje je čovjek otuđen od svoje biti. Stoga je religija po Marxu izraz stvarne bijede i ujedno protest protiv te bijede. Pisac zgodno opaža da je »Bog, za Marxa, iluzorno ozbiljenje čovjekove biti, čovjeku tuđa i otuđujuća anonimna veličina« (90), pa bi zato religijsko otuđenje bilo prototip svakog ljudskog otuđenja. Treba imati u vidu da pod izrazom »religijsko otuđenje« Marx podrazumijeva svako apsolutiziranje relativnoga. Iz toga Tomo Vereš s pravom zaključuje: »Marxov se ateizam ne javlja kao projekt ljudskog života i svijeta upereni direktno protiv Boga, već kao ponuda pozitivne mogućnosti ljudskog prebivanja na zemlji i njegova beskonačnog razvitka bez Boga... prema Marxu, Bog još uvijek živi, još uvijek postoji kao objektivacija čovjekova generičkog bivstva i iluzorna kompenzacija njegove zbiljske nemoći, i postojati će dok bude postojao otuđeni čovjek u otuđenom svijetu« (179).

Tomo Vereš je svjestan svih problema koje donosi dijalog vjernika s Marxom. U dijalogu trebaju govoriti obojica. Vereš je pustio Marxa da autentično govori i mi ga čujemo, kao da živi danas, ali bi bilo zanimljivo, da je i Marx živ danas i da čuje i on autentično kršćanstvo (za koje se, na žalost, ne može reći da je i danas u svim vidovima autentično!), pa bi svakako i dijalog bio ostvarljiviji! Za pohvalu je, što pisac knjige o dijalogu ne želi ponuditi Marxu devalvirano i netranscedentno kršćanstvo. On još manje želi iskriviti Marxa, da bi tako ublažio suprotnosti i otvorio veći prostor slobodi dijaloga. Onome

⁴ Tomo Vereš, *F. dijalog s Marxom*, str. 84.

⁵ M. Kangrga, *Etika i sloboda*, Zagreb, 1966, str. 109.

koji pažljivo čita ovu dobrodošlu i vrijednu knjigu jasno je da su zajedničke točke, točke dodira, između Marxa i kršćanstva veoma ograničene i da se nalaze na području pozitivne humanosti. On ih nabraja:

»da je čovjek bitno budućnosno biće,
da nije unaprijed razgovjetno dano što će on biti,
a da ipak o njegovoj praksi 'ovdje i sada' ovisi što će doista biti« (158).

Nas veseli da su dodirne točke baš na području pozitivne humanosti. To nas veseli tim više, jer razvoj našeg teoretskog marksizma u zagrebačkoj i beogradskoj školi tendira prema otvorenom humanizmu. Ipak smo još jako daleko. Dobro bi bilo kad bi se barem upoznali.

PUT U SOVJETSKI SAVEZ 1972

(Legenda i zbilja)

M. V. Čelkanović

Kad se tupoljev u podne maglovitog jesenskog dana munjevito vinuo nebu pod oblake, a zatim u trenutku postigao visinu od deset tisuća metara, dobio sam dojam da sam ni na nebu ni na zemlji, u carstvu snova, u predjelima dječjih razigranih zamišljaja. Avion kao da je bezbrižno lebdio nad bezmjerjem bjeline oblaka, zanesen promatrao nemoguće i moguće njihove oblike koje je isklesao neumorni neimar svemira. Sve ljepši od ljepšega; sve čudnovatiji, neobičniji, razigraniji. I sunce je u mirnom hodu šetalo začaranim visinama i pažljivo promatralo igru prirode, vatromet ljepote.

U takvom raspoloženju skraćuje se vrijeme, hitro hlape trenuci; Dnjeper se ukaza neočekivano, Kijev zasja poput prostrane livade ispunjene žutosivim cvjetovima; tupoljev se zaustavi na pisti. Pitao sam se na izlazu: je li to bila zbilja ili priviđenje legende?

Kijev je prvi vidio Krista

Kijev je, poput Beča, gotovo dvomiljunski grad, raširen na 770 km². Od te površine otpada na parkove dvije trećine. Sav je obnovljen kakav je bio, a još k tome nedavno je osvježen skladnim bojama fasada. Izgleda opet svojih građana živ i mlad. Kao da se pomlađuje na svom poznatom mostu ljubavi, gdje mladi rado navrate da učvrste razigrane snove.

Kad smo se uspeli iznad lijevog kanjona Dnjeptra da započnemo razgledavanje grada, učinila nam se ova duga rijeka (2085 km) što spaja daleka mora nekako preveć tiha i suzdržljiva. Dnjeper je tekao uozbiljeno i dostojanstveno, jer je prolazio ispod golemoga kipa ruskog cara sv. Vladimira, koji je na tom mjestu primio krštenje (998. g.) i doveo svoje podanike da i oni prime kršćanstvo.

Legenda priča — rekla nam je mlada Nataša — da je sv. Vladimir prije konačne odluke o pripadnosti određenoj religiji zamolio predstavnike i istočnog i zapadnog kršćanstva i muslimanstva da mu protumače svoje vjerovanje, pokažu liturgiju, opišu čudoredni kodeks i sve ostalo. Srce mu je prionulo uz istočno kršćanstvo, jer ga je zanimalo bogatstvo njihove liturgije.

Postojao je pokušaj legende da se i sv. Andrija dovede u vezu s pokrštenjem Ukrajinaca (i Rusa), što je i ovjekovječeno na jednoj slici u obnovljenoj svećevnoj crkvi.

Krivot je, dakle, na obalama Dnjeptra u Kijevu započeo hod nuskom zemljom. Uspjeh je bio obilan. Još su tome spomenici brojne crkve sa svojim pozlaće-